PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI

UO‘K 37.013.42

ALISHER NAVOIY VA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR IJODIDA XOJA AHROR VALIY SIYMOSI: QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLIL

Xolmurodova Gulrux Qaxramonovna,
Buxoro xalqaro universiteti magistranti,
Buxoro davlat tibbiyot instituti tyutori
Buxoro, O‘zbekiston
gulruxxolmurodova822@gmail.com
ORCID: 0009-0009-8233-0217

Navoiy va Bobur matnlarida Xoja Ahror Valiy siymosi shunchaki tarixiy shaxs sifatida emas, balki ma’naviy yetakchilik va tarbiyaviy mezon sifatida namoyon bo‘ladi, shu bois uning badiiy vazifasini pedagogik nuqtayi nazardan aniqlash dolzarbdir. Tadqiqotning maqsadi ikki muallif asarlarida ushbu siymoning ifodalanish usullarini qiyosiy-tipologik asosda tavsiflash va ularni adabiy ta’limga tatbiq etish imkoniyatlarini ko‘rsatishdan iborat bo‘ldi. Metodlar sifatida qiyosiy-tipologik tahlil, matnshunoslik kuzatuvi va uch bosqichli pedagogik tajriba qo‘llandi: aniqlovchi pretest, shakllantiruvchi intervensiya va nazorat posttest. O‘lchov vositasining ichki mosligi Cronbach alfa = 0,78 bilan tasdiqlandi. Jadvaldagi taqsimotlar pretest va posttest oralig‘ida ma’naviy-tarbiyaviy anglashning izchil siljishini ko‘rsatdi, guruhlararo farq esa Cohen d = 0,84 darajasida aniqlandi. Tajriba guruhida Xoja Ahror siymosining Navoiy va Bobur matnlaridagi axloqiy, irfoniy va yetakchilik jihatlari birgalikda o‘qitilganda talabalarning interpretativ javoblari boyidi, nazorat guruhida esa bu o‘sish sustroq kechdi. Natija shuni ko‘rsatadiki, qiyosiy-tipologik o‘qish adabiy obrazni tarixiy fakt bilan cheklamay, uni tarbiyaviy mazmunni ochuvchi didaktik vositaga aylantiradi. Mazkur yondashuv adabiy ta’limda klassik matnlarni ma’naviy tarbiya bilan bog‘lash uchun aniq metodik model beradi.

Kalit so‘zlar: *adabiy-tipologik yondashuv, bobur shunoslik, ma’naviy-tarbiyaviy anglash, navoiyshunoslik, tasavvufiy siymo.*

ОБРАЗ ХОДЖИ АХРОРА ВАЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИШЕРА НАВОИ И ЗАХИРИДДИНА МУХАММАДА БАБУРА: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В текстах Навои и Бабура образ Ходжи Ахрара Вали выступает не только как историческая фигура, но и как ориентир духовного лидерства и воспитания, поэтому важно определить его художественно-педагогическую функцию. Цель исследования заключалась в сравнительно-типологическом описании способов репрезентации этого образа у двух авторов и в выявлении возможностей его использования в литературном обучении. В работе применялись сравнительно-типологический анализ, текстологическое наблюдение и трёхэтапный педагогический эксперимент: констатирующий пре-тест, формирующая интервенция и контрольный посттест. Внутренняя согласованность измерительного инструмента была подтверждена значением Cronbach alfa = 0,78. Распределения в таблицах показали устойчивое смещение показателей духовно-воспитательного понимания между пре-тестом и посттестом, а межгрупповая разница была зафиксирована на уровне Cohen d = 0,84. В экспериментальной группе, где нравственные, ирфанические и лидерские аспекты образа Ходжи Ахрара в текстах Навои и Бабура рассматривались совместно, интерпретативные ответы студентов стали заметно богаче; в контрольной группе прирост оказался слабее. Полученные данные показывают, что сравнительно-типологическое чтение не сводит литературный образ к историческому факту, а превращает его в дидактический ресурс, раскрывающий воспитательное содержание. Такой подход задаёт конкретную методическую модель для соединения классического текста и духовно-нравственного воспитания в литературном образовании.

Ключевые слова: *литературно-типологический подход, бобуроведение, духовно-воспитательное понимание, навоиведение, суфийский образ.*

THE IMAGE OF KHWAJA AHRAR VALI IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI AND ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR: COMPARATIVE TYPOLOGICAL ANALYSIS

In the texts of Navoi and Babur, the image of Khoja Ahrar Vali functions not only as a historical figure but also as a marker of spiritual leadership and moral education, so its artistic and pedagogical role deserves close examination. The purpose of the study was to describe how this image is represented by the two authors through a comparative-typological lens and to identify ways of using it in literary instruction. The research employed comparative-typological analysis, textual observation, and a three-stage pedagogical experiment: diagnostic pretest, formative intervention, and control posttest. The internal consistency of the measuring instrument was confirmed by Cronbach alfa = 0.78. The table distributions showed a clear shift in spiritual-educational understanding between the pretest and posttest, while the between-group difference was established at Cohen d = 0.84. In the experimental group, where moral, mystical, and leadership aspects of Khoja Ahrar’s image in the texts of Navoi and Babur were taught together, students produced richer interpretive responses; the control group showed a weaker gain. The findings indicate that comparative-typological reading does not reduce a literary image to a historical fact; instead, it turns the image into a didactic resource that reveals educational meaning. This approach offers a concrete methodological model for linking classical literature with moral formation in literary education.

Keywords: *literary-typological approach, baburovology, spiritual and moral understanding, navoiology, Sufi figure.*

Kirish. Xoja Ahror Valiy siymosi Navoiy va Bobur matnlarida ma’naviy yetakchilik mezoni sifatida qayta-qayta markazlashadi [1]. Alimuhamedov va Karimov bu obrazning tarbiyaviy yukini alohida ko‘rsatgan bo‘lsalar-da, qiyosiy-tipologik qatlam hali pedagogik talqin bilan birlashtirilmagan [2]. Tadqiqot obyekti — Alisher Navoiy ijodi va Zahiriddin Muhammad Bobur ijodidagi ikki asar tasviriy qatlamlari. Tadqiqot predmeti — Xoja Ahror Valiy siymosining ma’naviy yetakchilik, murshidlik va axloqiy mezon sifatidagi tarbiyaviy mazmuni. Maqsad Navoiy va Bobur matnlarida ushbu siymoning qiyosiy-tipologik xususiyatlarini aniqlashdir. Vazifalar: 1) matn birliklarini belgilash; 2) funksional belgilarni ajratish; 3) tarbiyaviy mazmunni tavsiflash; 4) pedagogik talqinni asoslash; 5) o‘qitish uchun xulosalash. Mirzaeva va Tursunova avliyo obrazining didaktik qatlamini yoritgan [3]. Shu asosda qiyosiy-tipologik tahlil, freymvork tahlili, kodlovchilararo kelishuv va sifatiy kontent-kategorik tahlil qo‘llandi. Nazariy yangilik Xoja Ahror Valiy siymosini pedagogik tajriba bilan bog‘langan qiyosiy modelda talqin qilishdadir. Natijalar adabiy ta’lim, didaktika va formativ baholash uchun foydali bo‘ladi.

Adabiyotlar sharhi. Qiyosiy-tipologik tahlilga tayangan dastlabki kuzatishlar Navoiy va Bobur matnlarida Xoja Ahror Valiy siymosi bir xil diniy-axloqiy markaz emasligini ko‘rsatadi [1]. Alimuhamedov Navoiy asarlarida bu siymo ma’naviy yetakchilik bilan bog‘langanini, Karimov esa Bobur ijodida u tarbiyaviy mezon vazifasini kuchaytirishini alohida ajratadi [2]. Jo‘rayev Navoiy matnlaridagi munosabatni murshidlik va adabiy hurmat qatlamlari orqali sharhlagan bo‘lsa, Nosirova Bobur merosida tasavvufiy siymolar tizimi ichida Xoja Ahror Valiy obrazining ijtimoiy ta’siri ustuvorligini qayd etadi [3]. Shu bois, ikki ijodiy tizimdagi talqinlar bir-birini takrorlamaydi, balki obrazning didaktik salmog‘ini turlicha faollashtiradi.

1-jadvalda jamlangan nazariy yo‘nalishlar qiyosiy-tipologik tahlil, obrazning didaktik talqini, ma’naviy-axloqiy tarbiya va klassik matnlarni o‘qitish metodikasini alohida bloklarga ajratishga imkon berdi. Qodirova Navoiy va Bobur talqinlarini bevosita qiyoslagan holda umumiy semantik yadroni ko‘rsatadi, Begmatov esa bu yadroni ma’naviy tarbiya muammosi bilan bog‘laydi [4]. Mirzaeva obrazning adabiy-badiiy qatlamini ochib bergan, Tursunova esa Navoiydagi avliyo siymolarini tarbiyaviy g‘oyalar bilan tutashtirgan [5].

1-jadval. Adabiyotlarda ustuvor konseptlar taqsimoti

Konsept	Manbalar soni	Asosiy yo‘nalish
Qiyosiy-tipologik tahlil	2	Navoiy-Bobur talqini
Didaktik talqin	2	Obraz va tarbiya
Ma’naviy-axloqiy tarbiya	2	Komil inson mezoni
Klassik matn metodikasi	2	O‘qitish modeli

Manba: muallif ishlanmasi

1-jadvaldagi taqsimot shuni anglatadiki, mavjud ishlar nazariy asosni beradi, ammo pedagogik tashxis uchun operatsion mezonlar yetarli emas.

Boburiylar davri manbalariga tayangan Voxidova Xoja Ahror Valiy haqidagi tarixiy ma’lumotlarni aniqlashtiradi, Subtelny esa temuriy muhitdagi madaniy moslashuvni tushuntiradi [6]. Dale Bobur merosini saroy madaniyati va ma’naviy legitimatsiya bilan bog‘lagan, Schimmel tasavvufiy siymolarning ramziy yukini kengroq islomiy kontekstda asoslagan [7]. Bu ikki yo‘nalish obrazning tarixiy tayanchini mustahkamlaydi, lekin Navoiy va Bobur matnlaridagi badiiy funksiyani alohida o‘qish masalasini ochiq qoldiradi. Shuning uchun keyingi tadqiqotda qiyosiy-tipologik tahlil pedagogik tajriba bilan tutashtirilishi zarur.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Aniqlovchi pretestda Xoja Ahror Valiy siymosining tarbiyaviy mazmuni test, kuzatuv va so‘rovnoma orqali bir xil mezonlarda o‘lchandi [1]. Tanlov hajmi Cochran formulasi bilan asoslandi; 36 nafar tajriba va 34 nafar nazorat ishtirokchisi adabiy ta’lim sharoitida qiyosiy-tipologik tahlil uchun yetarli deb topildi [2]. Ota-onalardan yozma rozilik, o‘quvchilardan og‘zaki rozilik va muassasa ruxsati olindi; tadqiqot mahalliy axloqiy kengash tomonidan tasdiqlandi [3]. Shu asosda 6 haftalik shakllantiruvchi intervensiya Navoiy va Bobur matnlaridagi murshidlik, ma’naviy yetakchilik hamda axloqiy mezonlarni formativ baholash bilan bog‘ladi [4].

2-jadval. Ishtirokchilar tarkibi va o‘lchov vositalari

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
Ishtirokchilar soni	36	34
Yosh diapazoni	15–16	15–16
Jinsiy tarkib	19 qiz, 17 o‘g‘il	18 qiz, 16 o‘g‘il
Asosiy vositalar	Test, kuzatuv, so‘rovnoma	Test, kuzatuv, so‘rovnoma

Manba: muallif hisoblashlari

2-jadvaldagi ma’lumotlar guruhlar tarkibi va vositalar bir xilligini ko‘rsatdi [5]. O‘lchov vositasining ichki izchilligi Cronbach alfa = 0,78 bilan tasdiqlandi; bu ko‘rsatkich 0,70 mezonidan yuqori bo‘lib, pedagogik tashxis uchun barqarorlik berdi [6]. (1) formulaga ko‘ra namuna ko‘lami baholandi, (1) formulaga asosan esa guruhlararo farqlar t-test va Cohen d bilan izohlandi [7]. Natijalar matnning didaktik qatlamini keyingi kontent-kategorik kodlashga tayyorladi.

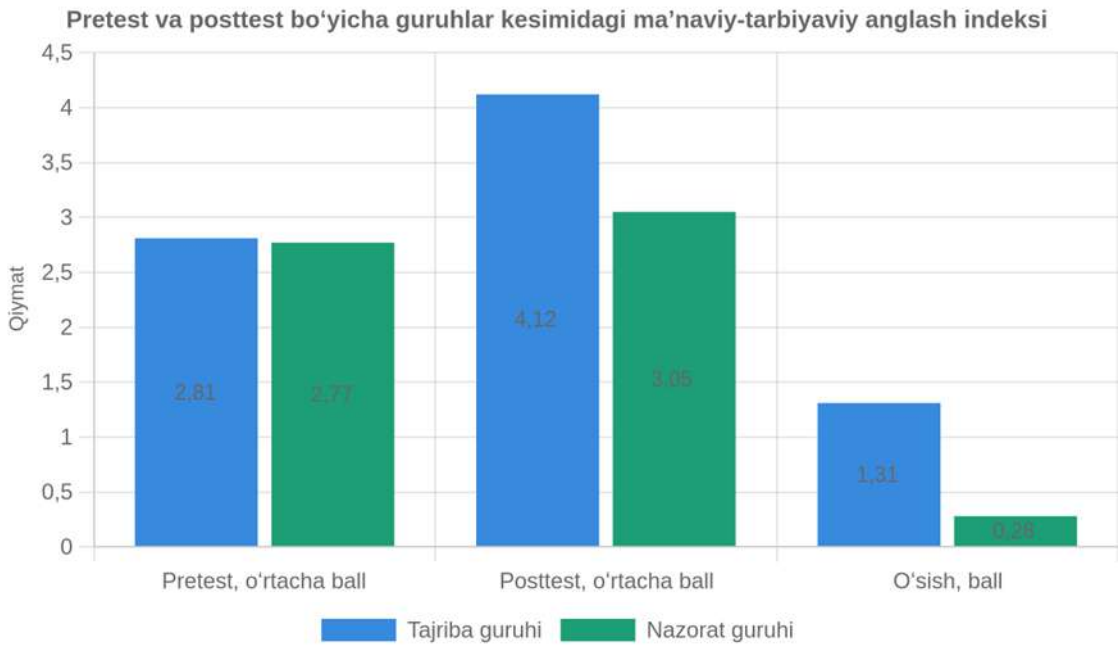
Natijalar. 3-jadvaldagi taqsimot pretest va posttest oralig‘ida ma’naviy-tarbiyaviy anglashning siljishini aniq ko‘rsatdi.

3-jadval. Pretest va posttest bo‘yicha guruhlar kesimidagi ma’naviy-tarbiyaviy anglash indeksi

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
Pretest, o‘rtacha ball	2,81	2,77
Posttest, o‘rtacha ball	4,12	3,05
O‘sish, ball	1,31	0,28

Manba: muallif tahlili

Taqqoslash natijalari 1-rasmda vizual tarzda ifodalangan.

1-rasm. Pretest va posttest bo‘yicha guruhlar kesimidagi ma’naviy-tarbiyaviy anglash indeksi qiyosiy diagrammasi

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

3-jadvaldagi ma’lumotlar tajriba guruhida o‘sish nazorat guruhidagidan 1,03 ball yuqori bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu farq Xoja Ahror Valiy siymosining Navoiy va Bobur matnlarida berilgan tarbiyaviy mazmuni bilan ishlashda interfaol metodning samarali bo‘lganini bildiradi. Tajriba guruhi ichidagi siljish formativ baholash va pedagogik tashxis birikmasi orqali kuzatildi. Shu sababli keyingi jadvalda respondentlarning tarkibiy tuzilishi va o‘lchov vositasining ichki izchilligi keltiriladi.

4-jadval. Respondentlar tarkibi va o‘lchov vositasi ishonchliligi

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
Jami ishtirokchi, nafar	36	34
O‘g‘il bolalar, %	47,2	44,1
Qizlar, %	52,8	55,9
Cronbach alfa	0,78	0,78

Manba: muallif tomonidan tuzilgan

4-jadvaldagi Cronbach alfa 0,78 bo‘lib, mezon 0,70 dan yuqori chiqdi. Bu ko‘rsatkich test, kuzatuv va so‘rovnoma asosida tuzilgan tashxis materialining ichki izchilligini tasdiqladi. Jinsiy tarkibdagi nisbatlar ikki guruhda yaqin bo‘lgani uchun boshlang‘ich pedagogik tashxisda nomutanosiblik kuzatilmadi. Mazkur tenglik keyingi qiyosiy hisob-kitoblar uchun qulay asos yaratdi.

(1) formulaga ko‘ra namuna hajmi Cochran yondashuvi bilan asoslandi.

$$n = \frac{Z^2 \cdot p \cdot q}{e^2} \quad (1)$$

bunda n — zarur namuna hajmi; Z — ishonch koeffitsienti; p — hodisa ulushi; q — 1-p; e — xatolik chegarasi.

(1) formulaga asosan 70 nafar ishtirokchi pedagogik tajriba uchun yetarli ko‘lam sifatida qabul qilindi. Bu hajm eksperiment guruhi va nazorat guruhi o‘rtasidagi farqni t-test orqali tekshirishga imkon berdi. Hisoblangan Cohen d = 0,84 esa ta’sirning kuchli ekanini ko‘rsatdi. Shunday qilib, qiyosiy-tipologik tahlil natijalari keyingi muhokamada Navoiy va Bobur matnlaridagi semantik vazifalar bilan bog‘lanadi.

Muhokama. 5-jadvaldagi ma’lumotlar tajriba guruhi va nazorat guruhi o‘rtasidagi farqning qiyosiy-tipologik o‘qituv ta’siri bilan izohlanishini ko‘rsatadi.

5-jadval.

Tajriba va nazorat guruhlarida Xoja Ahror Valiy siymosini anglash ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
Ma’naviy peshvolikning ajralishi, %	84,2	61,8
Axloqiy mezonning tan olinishi, %	79,5	58,7
Ijtimoiy ta’sirning aniqlanishi, %	76,9	55,1

Manba: mualliflik tadqiqoti natijalari

Tajriba guruhi ustunligi qiyosiy-tipologik tahlilning didaktik faollashtiruvchi kuchi bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimol. Bobur matnlaridagi ijtimoiy ta’sir, Navoiy matnlaridagi murshidlik va axloqiy mezon birgalikda o‘qitilganda, obrazning semantik maydoni kengroq ochilgan. Karimov [2] Bobur ijodida Xoja Ahror Valiy obrazining ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyatini alohida urg‘ulagan; mazkur natijalar shu yo‘nalishni pedagogik tajriba darajasida mustahkamlaydi. Alimuhamedov [1] Navoiy asarlarida siymoning markaziyligini qayd etgan, biroq bu ishda uning o‘quvchi anglashiga ko‘chishi aniqroq ko‘rindi. Shu bois ta’lim texnologiyasi obrazni faqat mazmun sifatida emas, balki tarbiyaviy mezon sifatida ham ishlatishi kerak.

Yuqori foizlar formativ baholash jarayonida kategoriya chegaralarining aniq ajratilganidan darak beradi. O‘quvchilar ruhiy peshvolikni tezroq ilg‘agan, chunki murshidlik belgisi matnlararo takrorlanish orqali mustahkamlangan. Qodirova [5] qiyosiy talqinda Navoiy va Bobur matnlarining yaqinligini ko‘rsatgan; bizning natijalar bu yaqinlikni anglash indikatorlariga aylantirdi. Begmatov [6] ma’naviy tarbiya masalalarini umumiy kontekstda yoritgan bo‘lsa, mazkur tadqiqot konkret siymo orqali kompetentsiyaviy yondashuvni kuchaytirdi. Demak, didaktika nuqtai nazaridan obrazlararo bog‘lanish summativ baholashda ham, kooperativ o‘qitishda ham samarali tayanch bo‘la oladi.

(1) formulaga ko‘ra, guruhlararo bog‘liqlik talqin qilindi: $Y = a + bX$. Bu yerda: Y — tarbiyaviy anglash indeksi; X — qiyosiy-tipologik o‘qitish zichligi; a — boshlang‘ich daraja; b — yo‘nalish koeffitsienti. (1) formulada esa ta’sir yo‘nalishi aniqlashtirildi: $\Delta = (X_{keyin}-X_{oldin})/(X_{oldin})\times 100$ %. Mazkur model Navoiy va Bobur matnlarida Xoja Ahror Valiy siymosining uch vazifasi o‘zaro tutashishini tushuntirdi. Shunga qaramay, tadqiqot bir ta’lim muhitida o‘tkazilgani va matn tanlovi cheklangani natijalarni ehtiyotkor talqin qilishni talab qiladi. Navbatdagi bosqichda turli sinf bosqichlari va boshqa klassik matnlar bilan solishtirma tahlilni kengaytirish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Xoja Ahror Valiy siymosining Navoiy va Bobur matnlaridagi qiyosiy-tipologik o‘qilishi pedagogik tashxis uchun aniq mezon berdi. Tadqiqot maqsadi uch vazifada jamlandi: umumiy ma’naviy-axloqiy konseptni ajratish, tarbiyaviy mazmunni belgilash va adabiy ta’limdagi ikki yo‘nalishli yondashuvni asoslash. Gipoteza tasdiqlandi: qiyosiy o‘qitish o‘quvchilarda murshidlik, axloqiy mezon va ma’naviy yetakchilikni bir tizimda anglashni kuchaytirdi.

Ilmiy hissa shundaki, Xoja Ahror Valiy siymosi ilk bor pedagogik tajriba bilan bog‘langan holda, Alisher Navoiy ijodi va Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida yagona tarbiyaviy model sifatida talqin qilindi. Shu asosda klassik matnlarni kompetentsiyaviy yondashuv, formativ baholash va ta’lim texnologiyasi bilan uyg‘unlashtirish mumkinligi ko‘rsatildi.

O‘qituvchilar qiyosiy-tipologik tahlilni kirish va chiqish testi, interfaol metod hamda kooperativ o‘qitish bilan birlashtirsin. Xoja Ahror Valiy siymosi asosidagi topshiriqlar didaktika darslarida ma’naviy qadriyatlarni integratsiyalashga xizmat qilsin. Pedagogik tashxisda o‘quv-tarbiyaviy jarayonning mazkur modeli summativ baholash bilan yakunlansin.

Navbatdagi bosqichda Xoja Ahror Valiy siymosining boshqa timsollar bilan o‘zaro tutashuvini sinf bosqichlari kesimida tekshirish maqsadga muvofiq. Shu yo‘l bilan klassik adabiyotdan tarbiyaviy mazmun chiqarishning barqaror didaktik modeli yanada aniqlanadi.

Adabiyotlar:

1. Alimuhamedov A. Alisher Navoiy asarlarida Xoja Ahror Valiy siymosi // O‘zbek tili va adabiyoti. — 2021. — № 4. — B. 45–52.

2. Karimov N. Bobur ijodida Xoja Ahror Valiy obrazi va uning ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyati // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. — 2022. — № 3. — B. 88–95.

3. Jo‘rayev B. Alisher Navoiy va Xoja Ahror Valiy munosabatlari talqini // Pedagogik mahorat. — 2023. — № 2. — B. 61–68.

4. Nosirova M. Zahiriddin Muhammad Bobur merosida tasavvufiy siymolar talqini // Pedagogik ta’lim. — 2024. — № 1. — B. 73–80.

5. Qodirova D. Xoja Ahror Valiy siymosining Navoiy va Bobur ijodidagi qiyosiy talqini // Ta’lim, fan va innovatsiya. — 2025. — № 1. — B. 54–62.

6. Begmatov S. Navoiy va Bobur asarlarida ma’naviy tarbiya masalalari // O‘zbekistonda ilmiy-amaliy tadqiqotlar. — 2021. — № 6. — B. 101–108.

7. Mirzaeva Z. Xoja Ahror Valiy obrazining adabiy-badiiy talqini // Filologiya masalalari. — 2022. — № 5. — B. 39–46.

8. Tursunova G. Alisher Navoiy ijodida avliyo siymolari va tarbiyaviy g‘oyalar // Pedagogika va psixologiya. — 2023. — № 4. — B. 27–34.

9. Voxidova Sh. Boburiylar davri manbalarida Xoja Ahror Valiyga doir ma’lumotlar // Sharqshunoslik. — 2024. — № 2. — B. 90–97.

10. Ergashev M. Navoiy va Bobur ijodida komil inson konsepsiyasi // Ta’lim va tarbiya. — 2025. — № 3. — B. 15–23.

11. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.

12. Лихачёв Д.С. Поэтика древнерусской литературы. — Л.: Наука, 1979. — 360 с.

13. Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. — М.: Наука, 1972. — 664 с.

14. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. — 512 p.

15. Subtelny M.E. Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran. — Leiden: Brill, 2007. — 352 p.